

ESZTERGOM VÁR BEVÉTELE 1595-BEN.¹⁾

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

ELŐKÉSZÜLETEK, HARCZOK ESZTERGOM KÖRÜL JÚLIUS VÉGEIG.

A törökökkel 1595-ben kitört háború, Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem magatartása által, ki a portától elszakadt és Rudolf császárral kötött szövetséget, melyhez a moldvai és oláhországi vajdák is hozzájárultak, nagyobb fontosságot és terjedelmet is nyert.

¹⁾ Források :

A cs. és kir. hadi levéltár iratai.

Neue Zeitung und wahrhaftige Beschreibung, wie der Beglerbeg von Griechen den 4. August 1595 das christliche Heer überfallen hat und geschlagen wurde. Cs. és k. udvari könyvtár. Ephemerides expeditionis adversus Turcus An. 1595. Cs. és k. udvari könyvtár.

Khevenhiller. Annales Ferdinandi tom. IV. pag. 1390.

Hammer. Geschichte des ottomanischen Reiches. XXXXI. könyv. Istvánffy. Liber XXIV.

Pecsevi és Hammer 224 és 225.

Kápolnai. Esztergom hadtörténelme; Ludovica Akadémia Közlönye X. évfolyam, 1883.

Beschreibung und gründlicher Bericht über von der Eroberung der Stadt Gran 1595. Bécs.

Szentkláray Jenő. A dunai hajóhadak története. Budapest.

Veteris arcis strigoniensis monumentorum, ibidem ut strigonii apud Josefum Beimel 1827 de Joanni Mathes.

Glaubwürdiger und wahrhafter Bericht aus Ungarn 1595.

Strigoniensis obsidionis diaria synopsis ab Arnaldo Helio, in Reusneri rerum memorabilium.

Monografia Gabelmann, Mansfeldiana militia Hungarorum. Frankfurt 1597.

Az e hadjáratban részt vett csapatok száma, — a cs. és kir. hadi levéltárban levő kimutatás szerint¹⁾ — beleértve Ausztria és Magyarország csapatain kívül a pápai szentszék, az olasz hatalmak, a német-római szent birodalom, valamint a többi államok által felajánlott segélyhadakat is, 85,000 főre rúgott.

A hadsereg főparancsnokául Magyarország számára ismét *Mátyás főherceg*,²⁾ ennek helyettesül pedig *Mansfeld Károly* herceg, kir. spanyol németalföldi főkapitány és tengernagy, neveztetett ki.

Ez utóbbi bátor, tevékeny, sokat tapasztalt vezér volt, ki már megelőzőleg, úgy szárazon mint vizen, a németalföldi hadseregben nem egy győzelmet aratott.³⁾

Mansfeld már május hóban Bécsbe érkezett s olykép utasított, hogy hadműveleteinek fő célját Esztergom és Visegrád várainak elfoglalása s ez által a Duna folyam szabaddá tétele képezze.

Mint alparancsnokok többen követték Mansfeldet, és pedig: a németek közül *Schwarzenberg* Adolf báró és *Russwurm* Hermann Kristóf; a csehektől *Trzka* és *Kinsky* bárók; az olaszoktól *Medici* János, *Gonzaga* Vincze mantuai herceg;⁴⁾ a németalföldiek (vallonok) közül *Haricourt* és Mansfeld unokaöccse *Balou-Hochstätten* gróf.⁵⁾

Mint gyülekező hely és egyszersmind a hadműveletek kiinduló pontja, Komárom vára határozott meg.

Itt körülbelül 40,000 embernek, köztük 18,000 magyar harczosnak, kerületi főkapitányaik erdői *Pálffy Miklós*⁶⁾ és

¹⁾ Cs. és kir. hadi levéltár Fasc. I. 1.

²⁾ Arczképét a jövő füzetben hozzuk.

³⁾ Istváni XXIX. 423 lap.

⁴⁾ Gonzaga Vincze volt az utolsó mantuai herceg a hírneves Gonzaga családból; kimultával (1627 XII/25) a mantuai hercegi ág kihalt.

⁵⁾ Strigoniensis obsidionis diaria synopsis ab Arnoldo Helio, in Reusneri rerum memorab: 255. lap.

⁶⁾ Pálffy már Nógrádnál, melyet márczius 10-én elfoglalt, s később Győrnél is 1594 szept. 29-én kitüntette magát. 1596 márczius 29-én merész rajtaütéssel elfoglalta Győrt, miért is Pozsony főispánjává neveztetett ki. Szül. 1552-ben, meghalt 1600 április 23-án. Cs. és kir. hadi levéltár 1594.

fogarasi *Nádasdy Ferencz*¹⁾ parancsnoksága alatt, kellett egyesülni.

Néhány hétbe került, míg végre a sereg — tüzér-ütegeinek beérkezése által — június 28-án harczképessé vált.

A török történetíró, Pecsevi, nagy hangon hirdeti, hogy könyveket tudna írni Esztergom ostromáról s az ott lefolyt eseményekről; az utókornak azonban mégis csak néhány lapot hagyott hátra.²⁾

Esztergom város a folyam egy ágán, a hajdani vár maga egy hegyen feküdt, közvetlenül a méltóságosan hömpölygő Duna mentén.

Délnyugotra a hegy lábánál a Víziváros,³⁾ még tovább délre a Szent-Királyváros (Ráczváros) terült el. A várost termékeny szőlők vették körül, melyek a magaslatokra is felhúzódtak.

A vártól 2·2 kilométerre ma egy népes mezőváros, Szt-Györgymező, fekszik.

Június 29-én indult meg az egész keresztény hadsereg; a komáromi hajóhídon két oszlopban átkelve, a Duna jobb partján, Tatán és Neszmélyen át vonult előre s *június 30-án és július 1-én* minden fennakadás nélkül Esztergom alá érkezett.

Mansfeld főhadiszállását ugyanott ütötte föl, hol a megelőző évben Miksa főherczeg táborozott, t. i. az esztergomi és nyárosi szigetek közt lévő Duna-kanyarulatnál.

A sereg megérkezésekor az ellenség a Ráczvárost, mely a Vízivárossal nem volt összeköttetésben, éjjel elhagyta és a várba vonult vissza. A Ráczvárost a sereg *július 2-án* szállotta meg.

¹⁾ 1555—1603-ig. Már 1592 szept. 12-én a vend-horvát határok védelmére rendelt 1000 könnyű magyar lovas ezredesévé volt kinevezve. Cs. és kir. hadi levéltár 1592.

²⁾ E dolgozat már sajtó alatt volt, midőn Thury József munkatársunknak ugyancsak Esztergom bevételére vonatkozó, török forrásokon s *kiváltképen Pecsevi hátrahagyott íratain* alapuló, fölötte érdekes és becses munkáját vettük. Miután e dolgozatot megszakítani nem akarjuk, a két munka együtt való közlésére pedig tertünk nem elegendő, Thury József jeles dolgozatát a jövő évfolyam első és második számában fogjuk közölni, mi érdekes összehasonlításra fog alkalmat nyújtani. Szerk.

³⁾ A Víziváros mindig a magyar primás tulajdona volt. A török veszedelem miatt az esztergomi káptalan már 1540-ben Nagyszombatra helyeztetett át.

Július 3-án a keresztény csapatok különböző helyeken sáncokat készítettek, a Ráczváros sarkán pedig, az esztergomi sziget irányában, hol egy üteg helyeztetett el, hajóhid építését kezdték meg.

Július 4-én a vallon gyalogság a Szt-Györgyhegyen lévő favedőházat megtámadta s azt a törököktől el is foglalta. Az ott lévő sánczok a vár felé árkokkal láttattak el, a löveggátönyök elkészítették és a hegyre négy faltörő ágyú szállíttatott föl. Egyidejűleg a védőháztól lefelé a gyalogság befogadására szintén sánczvonalt húzatott, arra az esetre, ha netán a törökök a Szt-Györgyhegy felé támadnának.

Ugyan e nap estején még egy üteg felállítása — a Ráczvárostól északkeletre — megkezdetett.

Mind eme munkálatok teljes nyugalomban, az ellenség részéről való háborgatás nélkül folyhattak, úgy hogy *július 5-én* korán reggel a vár lövetése a Szt-Györgyhegyről, valamint a Ráczváros melletti ütegből megkezdhető volt.

Július 6-án, alig hogy a regg szürkült, néhányan a legvakmerőbb zsoldosok közül, kikhez magyarok is csatlakoztak, a Víziváros előtt emelt czölöpzetet lerombolni megkísérelték. De alig kezdték meg a rombolást, a törökök előrontottak s munkájukat megghiusítván, 40 embert lekaszaboltak.

Az éj folyamán újabb összeütközés történt, a mennyiben a törökök a Vízivárhoz legközelebb fekvő támadó művet rajtaütéssel elfoglalni megkísérelték, mely alkalommal török részről 100, az egyesült császári sereg részéről 50 ember maradt a harctéren.

Mansfeld a táborban szigorú fegyelmet tartott fenn, mit az is elősegített, hogy a szolgálatmentes legénységet palánkok felállításával, sánczkosarak és rözsekötegek készítésével stb. hasznosan tudta foglalkoztatni.

A császári hadsereg egy része július 6-án a Dunán a hajóhídon átkelt és a Párkány melletti keleti magaslatokon tábort ütött; azt megerősítván, e seregrész parancsnoka még ugyanaz nap este egy különítményt a Garamon át (Kövesdnél) néhány kilométerre lefelé küldött, az úgynevezett halásztanyára irányítva, azon megbizással, hogy ott sánczot emeljenek, mely a Duna fölött uralkodjék.

Július 7-én e halásztanyai sánczokba 4 ágyú vonatott. Egyidejűleg e sánczczal átellenben, a jobb parton egy dombon, hol jelenleg kereszt áll, a hajózás meggátlása czéljából egy másik sáncz emeltetett s nyolcz löveggel szereltetett föl.

Az ostrom-munkálatokon kívül a keresztény sereg tevékenysége a biztosító szolgálatra, járőröknek és mértföldre hatoló portyázó csapatoknak kiküldésére is kiterjedt.

Július 8-án a Pálffy huszárok portyázó különítményének sikerült egy török kémszemle-csapatot szétugrasztani és 50 törököt levágni.

Tudomására jutott e közben a fővezérletnek, hogy az ellenség Duna-hajórajt szerelt föl, azon czélból, hogy janicsárokat, továbbá élelmi és löszereket szállítson Esztergomba.

A hajóraj 9 gályából állott, s kedvező szelek mellett, 60—80 evezős által hajtva, Budáról Esztergom felé vitorlázott. A hajók július 9-én délelőtt, már messziről kivehetően, egyenesen a Duna-sáncz alatt levő kikötőnek tartottak. Alig jutottak azonban a sáncz lőtávolságába, oly heves ágyútűzzel fogadtattak, hogy a folyamon fölfelé hatolásuk pillanatra megakadt.

Ámde a hajóraj parancsnoka, nem törődván a heves tüzeléssel, szándékát mégis végrehajtotta; hajó-lövegeinek védelme alatt kikötvén, 800 janicsár szállt partra s a Dunát elzáró sáncz ellen rohamra alakult.

Véres harcz fejlődött ki; a janicsárok valóságos dühvel támadtak a magyarok által védett sánczokra, de sikertelenül; a magyarok állásukat megtartották; több mint 600 török holtteste borította a csatateret, sok a folyamban lelte halálát. De a magyarok vesztesége is jelentékeny volt; a Bars és Nyitra megyei ne mesi fölkelők vitéz harczosaiból alig néhány ember maradt életben, kik a halottakat összegyűjtve, a sánczok közelében, hol dicsőségüket a ma is fennálló kereszt hirdeti, eltemették.

A török hajóraj ez események folytán irányát a folyamon lefelé venni s visszatérni volt kénytelen. A törökök vállalata rendkívül merész és kockázatos volt, és hogy hajóik mégis szerencsésen megmenekültek, az csakis a rosszul irányzott lövéseknek tulajdonítható; különben alig volna elképzelhető, hogy egyetlen

hajójukat sem sikerült elsúlyeszteni; már pedig erről egy író sem tesz említést.

A török őrseg kitoréseit rendszeren a Vízivárosból, a Ráczváros irányában, az ott felállított útegek ellen intézte, míg a császári sereg viszont a Víziváros ellen támadott, hogy kedvező esetben a várnak a Dunával való összeköttetését megszakítsa. De ez ismételt kísérletek után sem sikerült.

Esztergom katonai erődítése s műveinek védőképessége a vezérek előtt már az előző évekből ismeretes volt.

A város öt, egymástól teljesen elválasztott, megerősített részből állt, és pedig: A vár, a Víziváros, a Ráczváros (Szt-Királyváros), a Szt-Iamás hegyi sánczok és a Duna balpartján Párkányt körülzáró földművek.

A vár egy magas, tört vonalakban bástyákkal és kőbástyákkal összekötött, lőrésekkel és párkánnyal ellátott kő- és téglafallal volt körülvéve, és jól őrzött kapukkal ellátva.

A Vízivárost szintén egy bástyákkal és kőbástyákkal ellátott fal övezte, de helyenkint csak földművek, kerítések, árkok és fonások által volt biztosítva.

A Ráczvárosnál falak már alig voltak láthatók; fonások, földdel telt sánczkosarak, itt-ott czölöpzetek, — minden csak félig készen — pótolták azokat.

Kémszemlek, valamint a viszonyokat jól ismerő lakosok valomásai Mansfeldnek tudomására hozták, hogy a falak még az elmúlt évi harcok folytán igen roncsolt, gyöngé állapotban vannak, s így nagy ellenállásra nem képesek, továbbá, hogy az őrseg száma csak 2300 embert tesz. A várost a keresztényeken kívül csak 3500 török lakta, köztük alig 400 fegyverfogható emberrel; élelmiszerek nagy mennyiségben fölhalmazva nem voltak.

A törökök maguk is belátták, hogy a csekély számú őrseg, a védelmi körlet nagy kiterjedése folytán, magát sokáig tartani nem lesz képes. A parancsnok tehát Budáról segítséget vagy erősítést nyerni igyekezett.

Július 10-en a keresztény sereg egész nap a Víziváros keleti bástyáját és az attól északra fekvő városfalakat lövette, de nem nagy eredménnyel.

Július 11-én egy század vallon és később támogatásukra még

600 magyar egy csapattá alakíttatván, arra utasított, hogy a Víziváros előtti árokban lévő czölöpzeteket, vagyis inkább fődött utat rohanja meg és puhatozja ki, vajjon a város falaiba lött rés a városba bejutásra alkalmas e vagy sem.

A vallonok a futóárkokból gyorsan előnyomultak, s nemsokára eltűntek a keresztény sereg által a megelőző napon összelőtt és egymásra hányt palánkok mögött. A hajdúk, kik csak egy borzasztó «Allah» kiáltást hallottak, nem bírták kivenni, hogy mi történik a palánkok mögött, s abban a hiedelemben levén, hogy a vallonok nagy veszedelemben forognak, be sem várva parancsnokuk, Thege István, utasítását, csoportokban előre nyomultak a czölöpzetek felé. A lőréshez érve, ólomdarabokkal, vasszegekkel stb. töltött lövegtűz fogadta őket. A vitéz hajdúk tömör csoportjaiban a tüzeles nagy pusztítást vitt végbe és csak nehezen tudták a felfordított sánczosarak, szétforgácsolt czölöpök közt és azokon keresztül megmenekülni. De a törökök is tetemes számú harczost vesztettek ez összecsapás alkalmával.

Július 13-án Mansfeld a különféle császári őrségeket, ütegeket stb. szemlélte meg. Szemléje alkalmával az úgynevezett *Vaskapu*-hoz, egy jó kilátást nyújtó hegyhez ért, honnan a Budára vezető utakat kitűnően lehetett megfigyelni. Itt Mansfeld erős őrséget állított föl, mely ké-őbb saját biztosságára védő házat emelt. Mansfeld tiszteletére a *Vaskapu Károlyhegy*-nek, közönségesen azonban *Strázsahegy*-nek hivatott.

Július 15-én a Víziváros ellen újabb roham intéztetett; a vallonok — 4000 ember — kik a roham-oszlop élet képezték, egész az ákokig hatoltak, de azokat át nem léphették, mivel az árkokat a törökök annyira kimélyítették, hogy a hozott rözsekötegek stb. azok betöltésére elégségesek nem voltak.

Július 16-án e roham megújított, de ismét eredménytelenül. Este a fővezérletnek tudomására jutott, hogy három előkelő bég két vitorlás hajón, követve még három evezős hajó által, élelmi szerekkel, lőszerekkel stb. gazdagon ellátva, Visegrád alá érkezett, és a szállítmányt Esztergomba juttatni igyekeznek.

Július 17-én reggel, talán ép azért, hogy a figyelem a Dunáról elvonassék, úgy a Vízivárosból, mint a várból török csapatok nyomultak elő, és a Ráczvárosnál lévő sánczokat megtámadták.

A török támadás oly meglepő volt, hogy kezdetben a sánczokba be is hatolhattak, és csak a czölöppetben lévő tartalék által voltak az árokból kiűzhetők.

A Visegrádból jövő török hadihajók közül kettő csakugyan kísérletet tett arra, hogy a város alatt kikössön, de a lövegeink lőtávolságában a vízbe eresztett s a folyamot elzáró lánczok által szándékuk megghiúsított. A hajók, miután tetemes károkat szenvedtek, végre is kénytelenek voltak visszafordulni.

A császári seregben már néhány nap óta avval a gondolattal foglalkoztak, hogy a Víziváros falait egy magasán épített, jól felszerelt, fapánczéllal ellátott hajóval, melynek fődélzete lőrészekkel ellátott mellvéddel lenne körülvéve, talán meg lehetne közelíteni s úgy a városba behatolni.

A feladat tehát az volt, hogy e magas hajó alkalmas helyen kikössön, horgonyt vessen és a rajta elhelyezett csapatok — mint egy hídon át — a városba behatoljanak; természetes, hogy ez alatt egyidejűleg a szárazföldről is roham intéztessék.

A hajó elkészülvén, Mansfeld *július 18-án* a Víziváros ellen újabb, nagyobb szabású rohamot rendelt el.

A roham-oszlop vezetésével több német nemes bízott meg, ú. m.: Greiss Rudolf, Zinn Antal ezredesek és 36 kapitány, zsoldosaikkal egyetemben; részt vettek továbbá a rohamban mindama tisztek, kik 1594-ben Győr megadása miatt elítéltettek, de a császár által megkegyelmezettek.

Ez önkéntes csapatok meghatározott távközökkel, egyenkint 200 főnyi erővel, voltak előre nyomulandók; a gyalogezredekben összeállított 1000 főnyi csapat az általános tartalékot képezte.

A fentemlített, a legjobb hajósok és evezősök által vezetett hajóériás egy Esztergom fölött lévő szigetről bocsáttatott a Dunára.

Az oszlopok bátran nyomultak előre, a törökök által lövésekkel és tűzgolyókkal fogadva. A harc hajnaltól délután három óráig tartott, de minden erőlködés hiába volt. Az oszlop hátsó része nem nyomult erélyesen előre, hanem az elől lévőket a legnagyobb veszedelemben magukra hagyva, gyáván meghátrált.

A hajó legénysége sem teljesítette kötelességét. A cseh és olasz hajósokat a Vízivárosban folyt kétségbeesett küzdelem látára felelem szállta meg; sem hajóhadnagyuk parancsa, sem Mans-

feld buzdító szavai őket kitartásra ösztönözni nem bírták. Teljes erővel a folyam túlsó partjára eveztek, ott kiszálltak s elmenekültek, a hajót a Duna hullámaira bízván.

Eme szerencsétlen vállalat az egyesült császári seregnek 250 emberbe¹⁾ került.

Az urak közül elestek: Persingen, Mörsburg, továbbá Fuchs és Wasserfass százados. Greiss Rudolf fején, Letzki karján megsebesült. Derekasán viselte magát egy a törököktől átszökött puska-míves, ki jól célzott lövései által az ellenségnek sok kárt okozott.

A hajó legénységének gyalázatos magaviselete a táborban nagy elégedetlenséget szült.

Az est beálltával a törökök néhány csónakkal a gazdátlan hajó után eveztek, azt kirabolták, megfúrták s végre fölgyújtván, elsüllyesztették.

Néhány foglyúl ejtett török a vár viszonyaiból kikérdeztetvén, felvilágosításokat adni vonakodott. Hogy hallgatásukat és makacságukat megtörjék, egyik közülök a többiek szeme láttára lekasaboltatott, s társainak tudtára adatott, hogy hasonló sors vár rájuk is, ha azt a mit tudnak, híven el nem mondják.

Végre nagy nehezen azt vallották, hogy a hatalmas szultán (III. Mohamed) Haszan budai pasának, Szinán pasa helyettesének, megparancsolta, hogy Esztergomot fölmentse, — ellenkező esetben pedig kötéllel végezteti őt ki. Haszán pasa tehát haladéktalanul igyekszik a parancsnak eleget tenni.

E hírek következtében, még a *július 18-iki* éjjelen a Szent-Tamás hegyen egy új védőmű építése kezdetett meg, s oda őt nehéz löveg szállított, melyekből *július 19-én* reggel már négy ágyú teljes erővel működött a vár falai ellen.

Az éj folyamán a törökök rohamot intéztek eme még nem egészen befejezett védőmű ellen; de a roham visszaveretett.

Július 20-án Pálffy Mansfeld által utasított, hogy magyar csapataival Párkányra menve, ott az 1594-ből fennmaradt erődítéseket helyre hozza, a vizeket a futóárkokba bevezesse, sánczkosarakat és fonadékokat, a közelben lévő lakosok által rőzsekötegeket készíttessen s azokat hajón a keresztény táborba szállíttassa. A kö-

¹⁾ Kápolnai, i. m. 992. lapon, a veszteséget 257 főre teszi.

vetkező nap Pálffy a Duna balpartjára átkelven, a párkányi, ellenség által már megszállt földműveket, s a czölöpzeteket, melyek a várost körülvelték, heves tűz alá fogta, de a helyet véglegesen csak július 24-én foglalhatta el.

Burgau örgróf jelentése Mansfeld herczeghez ez expeditio felől, így hangzik:

«Pálffy vitéz magyar és német harczosai által Kokowa¹⁾ tegnap (július 24-én) reggel 8 órakor az ostrom nyolczadik (?) napján megtámadtatott és felgyújtatott.

A támadás öt helyen történt, mindenütt 80 emberrel. Ezek közül 20 ásókkal, 20 létrákkal, 20 tűz-szerszámokkal és végre 20 fával, deszkákkal, rőzsekötegekkel volt fölszerelve.»

Kokohrin (Párkány) felől ezután a Víziváros tüzes golyókkal lövetett.²⁾

Midőn Pálffy észrevette, hogy a mellvédeken rések voltak löve, tüzgolyókat szóratott a falu házaira; a törökök a tüzelést hevesen viszonozták.

A kölesönös tüzelés nem sokáig tartott; mikor itt-ott tűzoszlopok kezdtek emelkedni, a roham végrehajtatott s a törökök az erődítések és a falu elhagyására és a Duna felé vonulására kényszerítették.

Az üldözés elől a törökök két a parton horgonyzó csolnakba menekültek, ha azokkal a Vízivárosba juthatnának. Egyik csolnak szerencsésen el is érte czélját, de a másik a Párkánytól délre egy magaslaton fölállított üteg által elsúlyesztetett.

Pálffy magyar és német katonáival Párkányt hatalmába kerítvén, evvel a Duna balpartja biztosítva volt, mi Esztergom elfoglalásához hathatósan hozzájárult.

Mielőtt a tűz még nagy pusztítást vitt volna végbe, a magyar katonák — mint Khevenhiller «Annales»-ében írja, «szokásuk szerint» — rabolni és zsákmányolni kezdtek. Pálffy első pillanatban képtelen volt eme fegyelmetlenségnek elejét venni, és így 50 em-

¹⁾ E két nevet: Kokowa és Kokohrin, egy régi helységnévtárban sem sikerült föltalálnom; valószínűleg helyi elnevezések s a Párkány = Gockern elferdítéséből erednek.

²⁾ Ca. és kir. hadi levéltár. Fasc. VII. 3. 1595.

ber a tűzben lelte halálát, míg 150-en tetemes égési sebekkel borítva tértek vissza.

A helység három napig égett és a víz felé eső része teljesen hamuvá vált. A mint a tűz kioltatott, Pálffy a zsákmányra éhes rablók fölött szigorú ítéletet tartott.

Párkányban tűzér-örség maradt, néhány löveggel; az erődít-ményeken esett károk kijavítottak és helyreállítottak.

Az Esztergom bevételét czélzó harcok és erőmegfeszítések már egy hónapja tartottak, de daczára a sok véres áldozatnak, egyik fél sem tudott határozott eredményt fölmutatni. A törökök az ígért segítséget bizton várták, míg az egyesült császári sereg megerősítése nem egy hamar volt bekövetkezhető, s így Esztergom eleste még a messze távolban volt csak várható.

Míg a császáriak Esztergomot ostromzár alatt tartották, Haszán budai pasa mindent elkövetett, hogy kiterjedt pasalikját a keresztény seregtől megvédelmezze és a kedvező pillanatban Esztergom fölmentését eszközölje.

A nagy számú várak és erődök állandó, számos örséget igényeltek, s ez tette lehetetlenné, hogy Haszán Esztergom fölmentésére a kellő erővel siessen. Haszán pasa tehát előbb a török birodalomból útban lévő erősítéseket akarta megvárni. Június és július hó folyamán meg is érkezett azoknak egy része; de az állandó háborúk által elnéptelénített török tartományok nem voltak képesek nagyobb számú csapatok küldésére. Július végén Haszán pasa még mindig csak 16,000 embert tudott Budánál összpontosítani. De Esztergom helyzete napról-napra válságosabb lett, s Haszán végre is kénytelen volt gyöngye seregével a négyszeres túlerő fölött rendelkező császári sereggel Esztergom előtt harcba bocsátkozni.

A bátor és ügyes vezér, Haszán, 10,000 lovasból¹⁾ és 6000 gyalogosból álló, 37 löveggei ellátott jeles csapatával, melyhez azonban sok csöcselék is csatlakozott, *július 22-én és 23-án* három oszlopban indult meg Pilis-Csaba, Pilis-Szántó és Szt.-Kereszt felé. Itt megállt s az Esztergom felé vezető összes utak irányába erős lovas különítményeket küldött előre, a Visegrádon és Tatán lévő török örséget hasonló cselekvésre utasítván.

¹⁾ Mások szerint 9500-ból.

Az ily módon különböző helyeken és nagy számban föltűnő lovas különítmények feladata az volt, hogy a császári fővezért, Mansfeldet, a törökök számereje, iránya stb. felől tévedésbe ejtse s bizonytalanságban tartsa.

Ha Haszának sikerül a keresztény sereg számerejével egyenlő erők összevonása, úgy Mansfeld helyzete igen kritikussá válhatik vala; baloldalában a várórség, előtte szemben a török sereg, hátul a Dunára támaszkodva, melyen az esetleges visszavonulás biztosítására két híd volt ugyan verve, de a hidak megvedése tetemes erőt igényelvén, serege ezzel is kisebbedik vala.

A visszavonulás a Duna jobb partján, Szönyön át, talán könnyebbnek mutatkozhatott; de ez is nehéz volt, mert a török főszereg által üldözve, oszlopainak éle a Tatáról, Pápáról és Győrből elősietett török őrségekkel lett volna kénytelen megütközni.

E körülmények, melyeket Mansfeld, midőn a török sereg Budáról való közeledéséről *július 22-én* értesült, mind számításba vett, arra az elhatározásra bírták őt, hogy az ellenséges sereg számereje, támadó és útiránya felől a legpontosabb híreket megszeresse, erősítéseket vonjon magához és a tábora előtt létező s mintegy hídfőt képező sánczokat lehetőleg megerősítse.

A Strázahegyen (Vaskapu) elhelyezett őrség megerősített, az útban lévő segélycsapatok menetük lehető meggyorsítására utasítottak. Mindezekből világosan kitűnik, hogy a legközelebbi napokra úgy az ostromlók mint az ostromlottak nagy dolgokra készültek.

Ha most, az események eme forduló pontján, figyelmünket a különböző hatalmasságok által papíron ígért segélyhadakra — melyeknek egy része még útban volt — azok viszonyaira és számerejére fordítjuk, úgy a következő eredményre jutunk:

A szent atya¹⁾ Don Aldobrandini Ferencz alatt ígért: 1000 lovast és 1200²⁾ gyalogost.

¹⁾ VIII. Clemens (Aldobrandini) pápa; pápává választatott 1592 jan. 30-án, megh. 1605-ben.

²⁾ Kápolnai i. m. 986. l. 1200 vértés lovast és 1400 gyalogost említ.

Florenz városa	---	---	---	---	500	lovast	és	300	gyalogost
Ferrara	---	---	---	---	—	«	«	1500	«
Mantua	---	---	---	---	—	«	«	1000	«
Tyrol	---	---	---	---	—	«	«	4000	«
Bajorország	---	---	---	---	—	«	«	3000	«
Szilézia	---	---	---	---	1500	«	«	2000	«
Lauznitz	---	---	---	---	100	«	«	1000	«
Ausztria	---	---	---	---	2000	«	«	6000	«
Magyarország	---	---	---	---	500	«	«	1000	« (?)
Csehország	---	---	---	---	2000	«	«	6000	« és
								600	lövészt
Felső Szászország	---	---	---	---	1200	«	«	—	gyalogost
Alsó	«	---	---	---	600	«	«	—	«
A sváb rajnai és frank lovagság	---	---	---	---	—	«	«	4000	«
Frankország	---	---	---	---	1000	«	«	—	«
Svábország	---	---	---	---	—	«	«	1000	«

Az ígért segélyhadak összege tehát 42,400 fő; ehhez hozzá-
számítandók:

a Mansfeld-féle spanyol vértések és kara- bélyosok	---	---	---	---	2000	«	«	—	«
a vallonok	---	---	---	---	—	«	«	6000	«

A mi összesen 12,400 lovast és 38,000 gyalogost,
vagyis együtt 50,400 főt tesz.

Mindeme csapatok közül azonban Mansfeld a jelzett időpont-
ban csak a következőkkel rendelkezett:

A vallonok	---	---	---	---	—	lovas	6000	gyalogos
a német frankok	---	---	---	---	1000	«	—	«
Mansfeld lovasai	---	---	---	---	2000	«	—	«
Flórencz	---	---	---	---	500	«	300	«
Mantua	---	---	---	---	—	«	1000	«
Szilézia	---	---	---	---	—	200	«	—
Ausztria	---	---	---	---	300	«	—	«
Kozákok	---	---	---	---	600	«	—	«
Magyarország 6 zászlóalj hajdú (à 600 ember)								3600
Sváb, bajor, osztrák stb.	---	---	---	---				4500

Összesen tehát 4600 lovas 15,000 gyalogos,
vagyis a harcolók összege: 20,000 fő.

Tehát a följánlott 42,000 főnyi hadakból még kereken 22,000
fő hiányzott.

Don Aldobrandini, a pápa unokaöccse által vezetett s útban levő pápai hadak megérkezése tehát óhajtvá váratott, de ezek csak augusztus hó közepe táján értek a had-színhelyre.

Visszatérve az eseményekre, ezek következőkép alakultak:

Július 25-én különböző pontokon nagyszámú ellenséges lovasság mutatkozott, mely az előcsapatokat visszaszorítván, a védő övet áttörni igyekezett.

Haszán azt remélte, hogy Mansfeldet egyik vagy másik helyen főerejével kitörésre bírhatja, s ez esetben a Szt.-Keresztnél álló török oszlopot a várba vetheti. Kápolnai a bekövetkezett események folytán igen helyesen Haszánnak eme törekvésére következtet, miután az Esztergomba szállítandó élelmi és löszerek nem a főúton fekvő Pilis-Csabán, hanem a hegyek közt fekvő Szt.-Kereszten át voltak oda juttatandók.

Mansfeld eleinte minden intézkedésében rendkívül óvatos volt, lovasságát a sánczok mögé vonta és a védelemre szorítkozott, bár az ellenséget nyílt csatában megtámadni és megverni volt tulajdonképeni szándéka.

Az Esztergom előtti keresztény táborban Gabelmann Miklós császári tábori titkár is jelen volt, ki Rudolf császárral közvetlen összeköttetésben állott, s kinek följegyzéseiből az esztergomi eseményekre nézve számos részletet tudunk meg: ¹⁾

Július 28-án éjfélkor ezeket írja: «Ma az egész nap avval telt el, hogy Pálffy és annak magyarjai segítségével az esztergomi vár előtt levő alsó sáncz ²⁾ annyira elkészítettet, hogy a lövegek az éj folyamán beállíthatattak. Az ellenség a munka megghiúsítása céljából folyton tüzelt, de eredmény nélkül. Éjfél előtt egy órával az ellenség hangos «Allah» kiállítással úgy a Szt.-Tamáshegy alatt levő sánczokat, mint az újonnan építettet, három helyen megtámadta és erős harc után a mieinket a két elsőből ki is űzte; de a vallanok által a törökök ismét visszavetettek. Az új sánczoknál még hevesebb küzdelem folyt, és *ha a vitéz magyar hajdúk nem*

¹⁾ E följegyzések «Mansfeldiana militia hungarorum» cím alatt 1597-ben jelentek meg Frankfurtban. Gabelmann maga a Mező-Keresztes melletti csatában esett el 1596-ban.

²⁾ A sáncz Pálffyról neveztetett el.

lettek volna kéznél, úgy tetemes veszteséget szenvedtünk volna. A német Terzka-zsoldosok hátráltak és a magyarokat cserben hagyták; de ezek oly vitézül tartották magukat, hogy nem csak hogy az ellenséget a kapukig üldözték, hanem még zászlónkat is rövid időre a vár falára kitűzték. Miután pedig néhány török harczos a kirobanó kapucsát — mely a félkör bástyákon a víz mellett volt — elérni nem tudta, hanem a másik oldalra, a Dunához fordítani volt kénytelen, ott a magyarok által részint a folyamba szorítottak, részint lekaszaboltattak.

Az ellenség részén sok ember elesett; több mint 36 holttest hevert a csatatéren, míg azokat, melyek a kapukhoz közelebb feküdtek, a törökök a vár belsejébe szállították. Sebesültjeinek is háromszor annyinak kell lennie mint a mieinknek, miután a magyarok, szám szerint 1000-en, egy jó fél órán át hevesen tüzeltek reájok.

A magyarok nemcsak e sánczokat tartották meg, hanem nagy dicséretet is arattak. *A mi németjeink nem sokat értek, a mi nagy részt előljáróinknak róható föl, kik restek és tapasztalatlanok, de még tudatlanok is,* és nem igen akarják vagy tudják állásukat jól betölteni. *Mindez az ezredesekről és kapitányokról szól, kikről mi jót sem lehet mondani.*

Nagy fájdalommal hallom, hogy milyen gyalázatos véleménye van más népeknek fölöttük, és hogy minden igazság ellenére hibájuk az egész nemzet rovására íratik.

Mansfeld herczeg Ő kegyelmessége nem nagyon elégedett; a vallonok ugyan mind a mai napig híven teljesítették kötelelességüket és sok veszteséget is szenvedtek. De mivel látják, hogy soraik nem pótolhatók, nem ok nélkül vonúlnak vissza.

A vallonok a Víziváros és Szt.-Tamáshegy előtti legközelebbi sánczokból, melyeket eddig ők őriztek, az új sánczokba vezettek, míg helyüket az előbbieken német zsoldosok foglalták el.

Ezeknek parancsnoka Don Johann de *Medicis* ő nagyméltóságánál (ki ma este 10 óraker Mansfeld herczegnek a királyi commissarius Ungnad és még több úr jelenlétében ez esetet tudomására hozta) jelentkezett és protestált, kijelentvén, hogy ha ő neki vagy zsoldosainak baja történék, vagy a sánczokból kiűztnének, ez nekik ne rovassék fel. Miután ő a sánczot (az újat tudniillik) soha sem kérte magának megvédelmezésre (o capite, o mores!) és mi-

után eddig vallonok bírták azt, tartsák meg azt továbbra is. Ő tehát nyilvánosan protestál s kéri Ő nagyméltóságát, ezt figyelembe venni.»¹⁾

Az előbbi följegyzést az 1595 július 29-én este 10 órakor keltezett követte:

«Ma nyugalom volt mindenütt, kivéve Kocom²⁾-nál, a hol a magyarok a sánczkészítéssel igen szorgalmasan haladtak, mint azt Mansfeld herczeg is bizonyítja, kijelentvén, hogy *a magyarok sokkal jobb és rendesebb sánczokat építenek, mint a többiek; mérnökök nélkül látom őket dolgozni s mindent elvégezni, miért is ezek náluk fölöslegesek.* Minden egyes harczos szemmértékével megítéli, mi szükséges a földözetére. Már oly közel értek a palánkokhoz, hogy azokat kézzel elérhetik. A Dunát is egészen megközelítették már, a miből azt következtetem, hogy a bevételhez nem lesz sok ágyúra szükség. Miután különben a palánkot nem akarják meggyújtani, hanem az árkot rözsével, szalmával stb. kitölteni, az ostrom útja, úgyszólván már elő van készítve. Pálffy Miklós az ő vajdáit és kapitányait pénzbeli ígérettel, a hajdúkat meg bor kiosztása által is kintartásra buzdította, mit azok hűséges szavakkal meg is ígértek. *Largitiones et corgiaria sunt retia generosum militem capiunt.*

A Thannhauser-huszárok a Csallóközből lejöttek. A Szt.-Mártonhegynél — Győr mellett — egy előkelő török élve elfogott. Vallomása úgy hangzik, hogy az ellenség összegyülekezett és támadni akar, hogy Moldvában 120,000 török és tatár megverett, mi az előbb vett hírekkel meglehetősen egyezik; «*quia multis pauca nisunt*». Ezen kívül azt állítja, hogy Budánál 30,000 ember vonatik össze. De ez nem tetszik nekem nagyon valószínűnek, ha csak újabb török csapatok nem jöttek az országba, avagy a határok teljesen védtelenül hagyattak. Továbbá még azt is vallotta, hogy hallomás szerint, Miksa főherczeg Hatvant ostromolja, a mi könnyen hihető is; Szolnok adja meg ennek az árát, különösen

¹⁾ A jelentés további része mutatja, hogy Gabelmann apró-cseprő dolgokat ír le, mi a császárnak csak terhére lehetett. Így a többek közt 32 frt ára puskapor elvesztésén panaszkodik stb.

²⁾ Kétségtelenül Párkány = Gockern értendő alatta.

miután a Tisza-szorosnál fekszik, és ha Hatvan elesik, Szolnokot is magával hozza.¹⁾

A mi a másik vallomást illeti, nem kevesebb fontos az, hogy az ellenség Esztergom fölmentésén fáradozik; de számuk úgy látszik csekélyebb, mint azt a hódolt parasztság, egyik a másik után beszélve állítja; ezek szerint 6000 lovas (a tatárokkal együtt) és 4000 gyalogos áll Válánál (Vaál, Vál Fehérmege), három mért földnyire ide. Ezek holnap (július 30-án) reggel rohamot akarnak intézni; de én ezt nem igen tartom valószínűnek, mivel úgy látom, hogy az ellenség csak a várba akar megerősítéseket hozni; mindenhonnan segélyhadakat várnak s bizonyára a Dunán is lesznek sajakák láthatók, hogy vagy szárazon vagy vízen megkísérthessék a várba jutást, s friss csapatok becsempészését egy vagy más ponton. Hogy mi fog valóban történni, az egy-két nap múlva megvállik.

Egy paraszt azt mondta, hogy a török harcosok csak a karddal vannak szegődve,²⁾ s ezért sokan meg is szöknek. Az ellenség a falvak lakosait sánczok építésére a várba hajtja, s sokan közülök Budáról, Sambukról (Zsámbock), Valáról (Vál), Vörösvárról és Visegrádról a mi táborunkba menekültek; naponta sokan könnyörögnek, hogy őrizet alatt haza kísértessenek.

Ebből is látszik, hogy az ellenség emberekben szenved legnagyobb hiányt, ezért kergeti be mindazokat, a kiket előtalál, hogy számukat nagyobbítsa, és a sereget erősítse. Mindez csak az ellenség hátrányára és Ő csász. Felségének dicsőségére fog válni. «Cui enim joco simulat bellum serio claudem dissimulare non potest».

Ezért mondja Mansfeld herczeg ő kegyelmessége oly gyakran, hogy nem kíván egyebet, mint hogy az ellenség már egyszer összeütközzék az ő seregével nyílt csatában, bizton remélve, hogy az erődített táborból nem tudnának tetemes veszteség nélkül visszavonulni, sőt a mi lovasaink és huszárjaink által elfogatnának.

¹⁾ E mondat nem egészen tiszta; úgy látszik, azt akarja kifejezni, hogy Hatvan elfoglalásával Szolnok is elesik, de ennek ellenkezőjét is lehet érteni.

²⁾ Veszély esetén Mohamed kardja hordatott egyik helységről a másikba, mire mindenki köteles volt fegyvert ragadni.

Az ő kir. fensége (Mátyás főherczeg) által egy magas hegyen Buda felé fölépített új sáncz, (ez már a hetedik, és pedig: kettő a Duna két partján, egy a Szigeten, egy a Szt.-Tamás hegyen, egy a város előtt, egy Komárom előtt), melyen ezelőtt ellenséges őrség állott,¹⁾ is megtette hatását. Innen minden kivethető, a mi a budai vagy székesfehérvári úton közeledik. E jó figyelő pont által sok fölösleges és fárasztó felriasztástól lett a legénység megkímélve, és úgy a lovasok, mint a gyalogosok a komoly harc esetéig sok fárasztó ide-oda lovaglástól és szaladgálástól fölmentetett. Eddig néhány hirtelen föltűnő, de nemsokára távozó török lovas is riadalmat okozott a táborban.

Csak az az egy dolog aggasztó, hogy evvel a sok sánczczal a táborban lévő csapat számereje fogy, mivel azok mindegyike 1000, de sőt több emberrel is meg van szállva. De ezt némileg ellensúlyozza az, hogy a csapat naponta némi erősbitést nyer, míg az ellenség 12,000 embernél többet nem képes harczba vinni.

Mansfeld herczeg azouban bízik abban, hogy 1000 lovassal és gyaloggal is bátran szembeszáll az ellenséggel;²⁾ ámde superabondans cautela non nocet.

De az idők és az órák nem egyenlők! Így megtörtént ma az, hogy a vallonok az ellenséget üldözni vonakodtak és a tegnapi futás csak azt eredményezte, hogy néhány közülök büntetésből bezárattott. Általában a vallonok a törökök harczmodorát egészen másnak találják, mint a németalföldi és franczia katonákét és polgárokét, kik oly végzetes dühvel és elszántsággal soha sem rohannak a harczba, mint a törökök. De ha jobban megismerik egymást, kétségtelen, hogy jó eredménnyel fognak harczolni. Non evantu, sed exitu responderanta.

Ma (július 29-én) Forgách Simon³⁾ 700 huszárral, kiket Morvaország fizet, a táborba érkezett; hosszás menetelése alatt és a fizetés be nem tartása folytán azonban a morva hajdúk legnagyobb része megszökött.

¹⁾ A Strázsa vagy Vaskapu hegyen.

²⁾ Nem megvetendő önbizalom. De a ki mer, az nyer!

³⁾ Forgách császári tanácsos volt, és a magyar hadak főparancsnokává javaslatba hozattott. Cs. és k. hadi levéltár 1595.

Mansfeld ismételten adott nekik pénzelőleget. A napokban bejelentették neki, hogy haza mennek mind, ha zsoldjuk ki nem fizettetik. Mansfeld türelmetlenül azt válaszolta, hogy csak menjenek hát haza, nem is akarja őket többé a táborban látni, különösen, mivel oly háladatlanok oly sok nyert jó után.

Tettaui Tettauer Károly lovaghoz külön futár küldetett Érsekújvárra avval az utasítással, hogy a lovag holnap korán reggel (július 30-án) nehéz lovasaival Esztergom alá érkezzék. Ez is szemelfogható bizonyíték, hogy az ellenség támadása minden órában várható, a minek én a dolgok jelen állásában nem igen örülök.»¹⁾

Alig 24 óra mulva, miután eme jelentés Rudolf császárnak elküldetett, Gabelmann ismét ezt írja:

«A tegnapi kémszemle (július 29-én) ama jó eredményyel járt, hogy ma reggel az összes lovasság ismét a riadó helyre sietett, s az ellenséget várta, mely azonban, szokása szerint, ismét visszavonúlt.

Egy meghódolt paraszt jelentette, hogy az anatóliai pasa (Haszán) maga ment föl egy magas hegyre, honnan táborunkat megszemlélhette, de a mieink által a törökök szeme láttára visszautetett. De azért Esztergom fölmentését semmi esetre sem fogja abba hagyni.

Hogy jövőben hasonló vak lárma és riadó ne történjék, a jó kilátást nyújtó, és a budai úthoz közel eső magaslaton tegnap már építeni elhatározott sáncz készítése megkezdett.²⁾

Két külföldi puskaíves tegnap próbakép a Szt.-Tamás hegyről két tűzgolyót (nova inventione) dobott a városba, de melyek egyike sem fogott — sajnálatomra — tüzet. Ez által a nagy, titkos művészet varázsából sokat vesztett.

A szél, mely egész napon át keletről fújt, a török hajóhad előmenetelét a folyamon fölfelé elősegítette. Midőn a mindkét folyamparton lévő sánczok komoly voltát észrevették, visszavonultak, a legénység legnagyobb részét kiszállították, és a hegyek közt őrségre szétszórták.

¹⁾ Cs. és k. hadi levéltár XIII. 4.

²⁾ Ez ugyanazon a Vaskapura (Strázsahegyre) tervezett sáncz, melyről már volt szó. Gabelmann rajzot is ad a hegy és a sáncz alakjáról; a rajz érdektelen.

Erre Burgau gróf, kinek szorgalmát, éberségét, rettenthetetlenségét és bátorságát mind ez óráig nem győzöm bámúlni, azt gondolva, hogy nem soká tarthat (mert a mi sok, az sok), a törökök után ment. Messze ellovagolt, nyomukat követve, de azok elmenekültek. Burgau nem kételkedett abban, hogy éjjel ismét meg fognak jelenni, és előérzete helyes is volt. Az éj folyamán néhány gyalogos és 15 lovas lassan a Viziváros felé nyomúlt, de az őrségen volt német lovasok és kozákok által, kik mint a keselyűk a madarakra, csaptak le rájuk, szétűzettek és megölettek; a holttestek elhurczoltattak, egy fő kivételével, melyet a palánkra tűztek.

Tettauer Károly igen csekély számú lovassal, 340, megjelent.

Különbén azt mondják, hogy egy hadnagy 600 lövészzsel, kiket a cseh rendek állítottak és fizetnek, minden órában várható.

A komáromi magyarok Pálffy naponta kéri, engedné meg nekik a palánk fölgújtását, mi bizonyos okoknál fogva megtagadtatott.» Esztergomi tábor júl. 30-án 1595, esti 9 óra.¹⁾

Július 31-én 2000 vértés érkezett a táborba. Az ellenség nagy számban gyülekezett Esztergom körül. A szorosok azonban elzárva, midőn ezt észrevették, máshol kerestek állást. E napon Mansfeld úgy nyilatkozott, hogy tulajdonképen az ellenség által teljesen körül van zárva, és pedig: «előttünk van Esztergom és a Viziváros, jobbról az ellenség a csatatéren, balról a Duna, hátúlról a tatai és pápai hegyek, a Szt.-Mártonhegy és Győr. Nem marad számunkra más hátra, mint az ellenséget nyílt csatatéren megverni, ha csak nem akarunk karmai közé kerülni.»

GÖMÖRY GUSZTÁV.

¹⁾ Cs. és k. hadi levéltár. Fasc. XIII. 4.